

AZGELİŞMİŞLİK VE DEMOKRASİ ÜZERİNEⁱ

Melih Ersoy

Azgelişmişlik ve demokrasi arasında olumlu veya olumsuz, doğrudan ya da dolaylı bir ilişkinin olup olmadığı sorusunu irdelemeden önce, özetle de olsa, bu iki kavramın tanımlanmasının yararlı olacağı kanısındayım.

"Azgelişmişlik" kavramı, "gelişmiş" olma olumlu sıfatına karşı göreceli bir durumu ifade eder ve geri kalmışlık, durağanlık ve geleneksellik gibi, olumsuzluk yüklenen sıfatları içeren bir kavram olarak kullanılır. Diğer bir deyişle, tanımlama hep karşılaştırmalı bir yöntemle yapılır. Bu karşılaştırmada, toplum bilimlerin farklı disiplinleri, azgelişmişlik durumunu, kendi disiplinlerinin temel ölçütlerini öne çıkararak saptamaya çalışmışlardır. Bu çerçevede, ülkeler arasındaki gelişmişlik karşılaştırmalarını yaparken başvurulan ölçütler olarak, iktisaden faal nüfusun sektörler itibarıyla dağılımı ve kişi başına düşen GSMH gibi daha popüler olan iktisadi göstergelerin yanı sıra sağlık, eğitim, beslenme, çocuk ölümleri, kentleşme gibi sosyal ve demografik ölçütlerin de kullanıldığını görüyoruz. Ancak, sosyal ve demografik göstergeler, çoğu kez, iktisadi gelişmenin türevleri olarak ele alınırlar. Bu nedenle, azgelişmişliğe ilişkin bir karşılaştırmada temel, ya da belirleyici ölçüt olarak, üretim araçlarının, teknolojinin, gelişmişlik düzeyini veya onun bir göstergesi olan üretkenliği, verimliliği kullanmanın daha açıklayıcı olduğu söylenebilir.

Özetlersek, ülkeler arasında, iktisadi açıdan gelişmişlik karşılaştırması yapılırken kullanılabilecek en güvenilir ölçütün, karşılaştırılan ülkelerdeki üretim araçlarının gelişmişlik düzeyi ve verimlilik olduğunu söyleyebiliriz. Yaratılan zenginliğin ülke içinde farklı toplumsal sınıflar arasında nasıl bölüştürüldüğü konusu ise, o ülkelerde egemen olan üretim ilişkilerince ve politik düzeyde belirlenen bir olgudur.

Demokrasiye gelince, toplumbilimciler ve politikacıların üzerinde tümüyle hemfikir oldukları bir demokrasi tanımı olmadığını söylemeliyim. Demokrasiyi geniş ve dar anlamları ile tanımlayanlar olduğu gibi, bu kavramı salt politik düzeyde, bir devlet biçimi ve yönetim türü olarak ele alanlar dahi, ortak bir tanım yapamamakta, farklı yazarlar kavramın farklı yönlerini öne çıkartmaktadırlar. Özünde bu tartışmayı da doğal karşılamak gerekiyor; çünkü tüm toplumbilim kavramları gibi, demokrasi kavramının içeriği de toplumsal ve tarihsel olarak doldurulmakta ve belirlenmektedir. Bu bağlamda, örneğin, antik dönemin şehir-devletlerindeki demokrasi anlayışı ile burjuva ve halk demokrasilerindeki demokrasi anlayışları arasında benzerlikler olduğu gibi, önemli ayrımlar olduğunu da hepimiz biliyoruz. Ancak, yine de demokrasi kavramını oluşturan ve çoğu araştırmacının üzerinde anlaştıkları bazı temel ilkeler veya ortak özellikler var. Biz de, tartışmamızda, demokrasi kavramını kullanırken bu ortak özelliklerle temellendirilmiş kavramsallaştırmayı esas alacağız (Ayrıntılı tartışma için bkz. McKeon 1951). Buna göre, demokrasinin temel ilkeleri şöyle özetlenebilir:

- a) Egemenliğin kaynağının halkta olması. Yani, toplumun tüm üyelerinin (veya büyük bir bölümünün), eşit biçimde, yöneticilerini belirlemesi ve önemli toplumsal kararların alınmasına doğrudan veya seçtiği temsilcileri aracılığı ile katılması,
- b) İnsan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi araçlarla halkın temel özgürlüklerinin güvence altına alınmasının kurumsallaştırılması.

Ortak özelliklerini verdiğimiz bu tanım, demokrasinin dar anlamlı tanımıdır. Buna, "politik" veya "formal" demokrasi tanımı da denilmektedir. "Sosyal demokrasi" veya "gerçek demokrasi" olarak adlandırılan, geniş anlamlı demokrasi tanımı ise, daha kapsamlıdır. Bu tanım, formal demokrasinin genel oy hakkı ile ifade ve örgütlenme özgürlüğüne ek olarak, devleti, halkın, ekonomik ve kültürel düzeyinin yükseltilmesi yönünde, her türlü önlemi almakla da yükümlü kılar. Özetle, formal demokrasi tanımında, salt politik düzeyde bir kurumsallaşma yeterli olurken, sosyal demokrasi tanımında, buna ek olarak, devlete ekonomik düzeyde önemli sorumluluklar da yüklemektedir. Hemen belirtmeliyim ki, bu makalede demokrasi kavramı, dar anlamı ile kullanılacaktır.

Bu genel girişten sonra, makalenin ana teması olan, az gelişmişlik ve demokrasi arasındaki ilişkinin, farklı iktisadi gelişme okulları tarafından nasıl yorumlandığını inceleyebiliriz.

İktisat bilimi içinde "Kalkınma İktisadı"nın bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı ve Batılı iktisatçıların az gelişmişlik konusunu bir ilgi alanı olarak araştırmaları, 2.Dünya Savaşı sonrasına tarihlenir. İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda, çevre toplumsal formasyonların büyük bölümü, politik bağımsızlıklarını kazanmıştı. Bir yanda, sömürgeci geçmişin olumsuz birikimleri, diğer yanda ise, büyük bir saygınlık kazanmış olan sosyalist kalkınma modelinin varlığı, bu ulusların kapitalist dünya pazarı dışında kalmaları ve sosyalizmin alternatif bir kalkınma modeli olarak yeryüzüne yayılma olasılığının artırdı. Bu yıllarda, Batı ülkelerinde yapılan çok sayıda araştırma ve yayının ana temasının, kapitalist kalkınma modelinin, az gelişmiş ülkelerin hızla gelişmelerine en uygun aracı sağladığının bilimsel olarak kanıtlanmasına yönelik olduğunu söylemek yanıltıcı olmayacaktır.

Bu dönemde az gelişmişlik üzerine yapılan çalışmalar, "modernleşme okulu" genel başlığı altında toplanabilir. "Modernleşme", tanımı gereği, hedefi "modern toplum" olan bir değişim sürecini ifade etmektedir. Bu süreçte başlangıç veya çıkış noktasını, geleneksel toplum yapısı oluşturur. Sürecin hedefi olan modern toplumun içeriği ve neleri kapsadığı ise bu aşamaya ulaşmış olan Batı toplumları modelinde verilmektedir. (Bernstein 1979, Harrison 1988) Bu teleolojik söylemde, az gelişmiş ülkeler, gelişmişlik durumlarına göre, anılan geçiş sürecinin belirli bir evresinde yer alan ve çoğu örnekte "geleneksel" ve "modern" kutupları, ikili bir yapı modelinde içinde, birlikte barındıran formasyonlar olarak tanımlanırlar. İkili yapı tezlerine göre, az gelişmiş ülkeler birbirinden oldukça bağımsız iki kesimden oluşurlar. Birinci ve görece daha büyük kesim, geleneksel, tarımla geçinen, iktisadi verimliliğin düşük, toplumsal hareketliliğin çok yavaş olduğu, tutucu, ilerlemeye karşı normların ve değerlerin yüceltiildiği bir toplumsal yapı oluştururken, ikinci veya "modern" diye adlandırılan kesim ise kentleşmiş, sanayide istihdam edilen nüfusun ağırlıklı olduğu, dinamik, ilerlemeye ve yeniliğe açık, liyakate dayanan toplumsal hareketliliğin yüksek olduğu, Batı norm ve değerlerini özümsemiş bir toplumsal yapıyı temsil

eder (Ersoy:1984). Modernleşme sürecinin amacı, bu "modern" kesimi sürekli olarak "geleneksel" kesim aleyhine genişletmek ve bu ikili yapıyı tümüyle ortadan kaldırmaktır. Önerilen kalkınma modelleri, bu sürecin hangi iktisadi araçlar ve politikalarla hızla gerçekleştirilebileceğini araştırırlar. Değişik araştırmacıların, anılan sürecin farklı yönlerini vurgular ve buna uygun politikalar önerir. Ancak, modernleşme sürecine ilişkin olarak, iktisadi düzeyde hemen tümünün hemfikir olduğu temel noktalar olarak şunlar sayılabilir; kapitalist işletmelerin sayısının hızla artırılması, sanayici kesimin desteklenmesi, teknik ve mali dış yardımlar ve eğitim programlarından yararlanma ve yabancı sermaye yatırımların teşvik edilmesi.

Modernleşmeci okul, Spencer gibi, toplumsal evrimi, "bir başka deyişle, tedrici (derece derece ilerlemeli) ve yığılmalı (*cumulative*), ('devrimci'ye karşı 'evrimci') ve esas itibariyle içeriden ('egzojen'likle değil 'endojenlik'le) belirlenmiş bir toplumsal değişimi" (Burke 1994:129) öngören bir model benimserler. Tüm az gelişmiş ülkelerin, Batı'nın geçmişte yaşadığı süreci - farklı mekan ve zamanla olsa- yineliyerek, aynı politikaları izleyerek gelişebileceklerine inanırlar. Bu iyimser tabloyu bozan bazı olguları, geçici ve doğru politikalarla aşılabilir konular olarak değerlendirirler. Batılı gelişmiş ülkelerle az gelişmiş çevre formasyonlar arasındaki uçurumun kapitalist kalkınma yolu ile zaman içinde hızla azaltılacağını savunurlar.

1950'li yıllarda Batılı iktisatçılar, bağımsızlığına yeni kavuşan ulusların hızlı kalkınmalarının kapitalist modelle sağlanabileceğini kanıtlamaya çalışırken, toplumbilimciler de, bu ülkelerde, bir üst yapı kurumu olarak politik demokrasinin yerleşmesinin ön koşullarını araştırıyorlardı.

Bu yıllarda yapılan ve niceliksel yöntemlerin sıkça kullanıldığı, ülkeler arası karşılaştırmalı araştırmaların ulaştığı ortak sonuç, demokrasi ile iktisadi kalkınmışlık arasında oldukça yüksek bir doğru ilişkinin olduğu yönündedir. Diğer bir deyişle, bir ülke iktisadi açıdan ne denli gelişmiş ise, o ülkedeki politik yapının demokratik ilkelerle temellendirilmiş olma olasılığı da o denli yüksek olmaktadır. Buna göre, iktisaden kalkınmış ülkelerde sanayileşme ve kentleşme, toplumsal refahın, eğitim ve kültür düzeyinin artmasına, ulaşım ve iletişim olanaklarının gelişmesine yol açmakta, bu gelişmeler, geniş bir orta sınıf ile daha ılımlı alt ve üst sınıfların oluşmasını olanaklı kılmakta ve bunlar, sonuç olarak, istikrarlı demokratik kurum ve anlayışların gelişme olasılığını arttırmaktadır (Lipset 1959, Cutright 1963). İktisadi gelişme ile demokrasi arasındaki korelasyonun kuramsal açıklaması, yapısal- işlevselci üst kuram çerçevesinde yapılır. Tüm modernleşme kuramlarının temellendiği yapısal- işlevselci üst kurama göre, bir toplumsal sistemi oluşturan kurumsal yapıların tümü, belirli bir uyum içinde, o sistemin dengeli bütünlüğünü sağlamak üzere farklı işlevler üstlenirler. Kapitalist kalkınma, gelişmiş iş bölümü ile toplumsal yapıların farklılaşma ve karmaşıklık düzeyini artırır. Politik demokrasi bu karmaşık ve farklılaşmış yapının uyum içinde işlemesine en uygun biçimdir. Diğer bir deyişle, bu denge modelinde demokrasi, gelişmiş kapitalist toplumsal yapının birliğini ve bütünlüğünü sürdürme işlevini üstlenebilecek en uygun politik biçim olarak ortaya çıkmıştır.

Akademik çevrelerde modernleşme okulunun tartışmasız etkin olduğu 1950'ler, aynı zamanda P.Baran'ın (1957) klasikleşmiş yapıtı ile, modernleşme tezlerine ilk karşı çıkışların tohumların da atılmaya başlandığı yıllardır. Daha sonraları "Bağımlılık Okulu" diye adlandırılan bu karşı çıkışla modernleşme tezleri hemen tümüyle ters yüz edilmiştir. Buna göre, geri kalmış veya Bağımlılık Okulu'nun söylemi ile, "geri bırakılmış" çevre toplumsal formasyonların içinde yaşadıkları sıkıntılarının temel kaynağı, bu ülkelerin gelişmiş, kapitalist "merkez ülke"lerle tarih içinde

kurdukları iktisadi ilişkilerde aranmalıdır (Frank 1969a,1969b, 1967; Amin 1974,1977). Bağımlılık tezlerini savunan araştırmacılar, çevre formasyonlarda var olduğu ileri sürülen ikili yapıyı tümüyle yadsırken, azgelişmişliğin dünya ölçeğinde merkantilist dönemle birlikte oluşan tek ve aynı bir sürecin ürünü olduğunu ileri sürerler. Frank'ın ifadesi ile "azgelişmişliğin gelişimi", çevre ülkelerin merkez ülkelerle olan ilişkilerinin bir sonucudur. Yine bir başka araştırmacının vurguladığı gibi, "azgelişmişlik gelişmeyi izledi, ondan önce gelmedi" (Stravenhagen 1969). Bu yaklaşıma göre, çevre ve merkez ülkeler arasındaki meta değişimi eşitsizdir ve bu değişimle çevre formasyonlardan merkez ülkelere değer aktarımı sağlanır. Merkez ve çevre formasyonlar arasındaki iktisadi ilişkiler, çevre formasyonlarda sınıf yapısını da deforme etmiş, çarpıklaştırmıştır. Merkezin ilerici burjuva sınıfı, bu ülkelerde komprador ve lumpen nitelikler alarak tüm ilerici özelliklerini yitirmiş ve var olan bağımlılık ilişkisinin sürdürülmesinde etkin rol üstlenen sınıflar olmuşlardır. Bağımlılık tezlerini benimseyen yazar ve araştırmacıların çevre ülkelerin kalkınması için önerdikleri reçete de kuşkusuz modernleşme yanlılarının önerileri ile taban tabana zıt olacaktır. Modernleşme Okulu, hızlı kalkınma için Batı ile ilişkilerin her alanda güçlendirilmesini önerirken, Bağımlılık Okulu, hızlı kalkınmanın tek güvenceli yolunun Merkez ülkelerle olan ilişkilerin tümüyle kesilmesiyle sağlanabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Bağımlılık Okulunun çevre ülkeler ve demokrasi konusundaki yaklaşımları da bu genel model içinde anlam kazanır. Bu tezler çerçevesinde yapılan araştırmalarda ulaşılan sonuçlar, hiç de Modernleşme yanlılarının iyimser değerlendirmelerini paylaşmaz. Bu yazarlara göre, Merkez ülkelerin çevre ülkeler üzerinde kurdukları iktisadi bağımlılık ilişkileri bu ülkelerde demokrasinin gelişme şansını büyük ölçüde zedelemektedir (Chirot 1977, Thomas,et.al. 1979, Bollen ve Jackman 1983, Thomas 1984). Bu çalışmalarda ulaşılan ortak sonuç, iktisadi düzeyde bağımlılık ile politik düzeyde anti- demokratik merkeziyetçi politik yapı arasında yakın bir ilişki olduğu yönündedir. Diğer bir anlatımla, uluslararası iktisadi ilişkiler ağında, bağımlı konumda olan ülkelerde, genellikle, merkeziyetçi-otoriter rejimlerin güçlenmesi yönünde bir baskı gözlenmektedir.

Dış dinamikleri temel alan Bağımlılık Okulu'nun azgelişmişlik çözümlenmeleri, 1970'li yıllardan başlayarak, yerini çevre formasyonlar arasında gözlemlenen niteliksel farklılıkların kaynaklarının araştırılmasına bırakmaya başladı (Taylor 1979, Wolpe 1980; Türkçe bir derleme için bkz. Keskinok, Ersoy 1984). Bağımlılık Okulu'nun, tüm çevre formasyonlardaki yapıları tek bir ortak sürece indirgeyen çözümlenmelerinin en temel eksikliklerinden birisi, merkez ülkelerle ilişkiye giren bu formasyonlardaki farklı üretim biçimleri ve sınıfsal yapıların yeterince araştırılmamış olmasıydı. Merkantilist dönemden başlayıp, emperyalist aşamaya değin, Merkez ülkeler çevre formasyonlarla kapitalist pazar ilişkisine girmişler ve bu ilişkinin diğer ucundaki toplumsal formasyonda egemen olan üretim biçimlerinin, sınıfsal yapıların ve devletin niteliğine bağlı olarak, farklı dönüşümler yaşanmıştır. Bu nedenle, kapitalizmle eklemlenmenin ortaya çıkardığı yeni yapılar, kapitalist üretim tarzı ile eklemlenen çevre formasyonların niteliklerine bağlı olarak farklılıklar göstermiştir. Bu bakımdan, Bağımlılık Okulu'nun bu ilişkinin salt bir yanını vurgulayan çözümlenmeleri, gerçeğin tümünü ortaya koyamadığı gibi aynı ilişkinin çevre formasyonlarda neden bu denli farklı yapılanmalara neden olduğunu açıklamakta da yetersiz kalmaktadır.

Bu yıllarda yapılan alan çalışmalarında, dünya ölçeğinde kapitalist pazarla ilişkide olan çevre formasyonlardaki üretim biçimlerinin, sınıf yapılarının ve devlet biçimlerinin nasıl bir eklemlemeye yol açtığı araştırıldı. Demokrasi ve azgelişmişlik arasındaki ilişkiyi bu çerçevede ele alan araştırmacıların çıkış noktası öncelikle incelenen ülkedeki sınıflar arası güç ilişkilerinin ve ittifakların araştırılması oldu (O'Donnell 1979,Rueschemeyer 1992). Ancak, bu birincil etmen, devletin yapısı, gücü ve görelî özerkliği ile uluslararası güç ilişkilerinin bu dengeler üzerindeki etkilerini kapsayan iki farklı güç gruplaşması (configuration) ile birlikte ele alındığında anlam kazanır. Bu kuramsallaştırma, iktisadi gelişmişlik ile demokrasi arasında var olduğu savunulan birlikteliği açıklarken modernleşmecilerden farklı bir çözümleme getirir: Buna göre, kapitalizmin gelişimi o toplumdaki sınıf ilişkilerini kökten değiştirdiği, sınıfsal yapıyı ve sınıflar arası ilişkileri yeni bir çerçeveye oturttuğu için, demokratik talepler ve buna uygun kurumsallaşma gelişmeye başlar. Diğer bir anlatımla, kapitalist ilişkilerin gelişimi, çevre ülkelerdeki sınıf yapısını geri dönülemeyecek bir biçimde dönüştürür. Bu şekilde ortaya çıkıp güçlenen - başta işçi sınıfı olmak üzere- toplumsal sınıfların taleplerinin politik düzeyde göz ardı edilmesi ise, bu sınıfların örgütlü bir güç oluşturmaya koşut olarak olanaksızlaşır. Bu çerçevede ele alındığında, çevre ülkelerde demokrasinin oluşumu, egemen sınıf olan kapitalistlerin veya kapitalist piyasanın "görünmez el"inin marifeti olmaktan çok, yeni üretim tarzının iç çelişkilerinin bir ürünü olarak değerlendirilmelidir.

Günümüz çevre toplumsal formasyonlarında kapitalizm egemen üretim tarzı olmasına karşın, yaygın ve tek -exclusive- üretim biçimi değildir. Bu bakımdan, demokrasinin biçimlenişi de toplumsal ve tarihsel olarak farklılıklar gösterecektir. Ancak, yine de, yukarıda tanımlanan çerçevede, bazı katı olmayan genellemeler yapılabilir. Buna göre, örneğin işçi sınıfı, demokratik toplum taleplerini en tutarlı ve kararlı biçimde yükselten toplumsal sınıftır. Diğer uçta, yani en demokrasi karşıtı toplumsal sınıf olarak, çıkarları tarımsal ucuz emek arzının sayısal büyüklüğü ve sürekli arzı ile doğru orantılı olan büyük toprak sahipleri yer alır. Burjuvazi genellikle, anayasal ve temsili devlet biçimlerinin savunucusu olmakla birlikte, demokrasinin toplumun tüm kesimlerinin politik düzeyde etkin olmasını sağlayacak biçimde genişletilmesine karşı koyar. Kuşkusuz komprador burjuvazi bu sınırlı talepleri bile gereksiz görebilir. Orta sınıflar ise demokrasinin yerleşmesi ve güçlenmesi konusunda oldukça belirsiz ve karışık rol üstlenirler. Katı ve uzlaşmaz bir burjuvazinin var olduğu yapılarda, demokrasi yanlısı sınıflarla ittifak içinde olacaktır. Ancak, demokratik rejimde sistemi dönüştürmeye yönelik popüler baskılardan korkup baskıcı-otoriter seçeneklerin destekçisi de olabilirler. Küçük köylülük ve tarım işçilerinin üstlenecekleri rol, egemen sınıf ideolojisinden etkilenme ve özerk örgütlenme potansiyellerine bağlı olarak değişecektir (Rueschemeyer 1992) .

Devlet, politik gücün yoğunlaştığı bir yapı olarak, demokratik rejimin biçimlenişinde önemli rol üstlenir. Diğer bir anlatımla, devlet yapılarının toplum içindeki diğer güç odaklarıyla ilişkileri o toplumsal formasyonda demokrasinin yerleşme şansını doğrudan etkiler. Tarihsel ve toplumsal nedenlerle Devletin sivil toplum örgütlerine karşı tartışmasız üstünlük kurduğu ve güçsüz egemen sınıflara karşı görece özerkliğinin yüksek olduğu toplumsal formasyonlarda, devletin bu formasyonun birlik ve bütünlüğünün tehdit edildiği gerekçesi ile baskıcı ve otoriter bir rejimi empoze etme olasılığı güçlenmektedir.

İktisadi bağımlılık çevre toplumlarda demokrasinin yerleşmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak bu etki dolaylı olarak, yani ilişkide olduğu toplumsal formasyondaki demokratik açılımı engelleyen sınıf yapısının korunup güçlenmesine katkıda bulunması yoluyla gerçekleşmektedir. Bu çerçevede, merkez ülkelerin jeo-politik çıkarları da baskıcı devlet biçimlerini destekleyerek, sivil toplum- devlet ilişkilerinin demokratik yapılanmayı güçlendirecek biçimde gelişimini engellemektedir.

Özetle, demokrasi ve azgelişmişlik arasındaki ilişki, Modernleşme ve Bağımlılık Okullarının toptancı bakış açıları ve genellemeleri ile kavranabilecek denli basit değildir. Her iki bakış açısı da yeryüzündeki mevcut toplumsal formasyonların, bu anlamdaki çeşitliliğini açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar. Herhangi bir formasyonda demokrasinin yerleşme ve yaşama şansı konusunda bir öngörüde bulunmak için, incelenen toplumsal formasyonlarda varlığını sürdüren üretim biçimleri ile kapitalist üretim tarzının eklenme biçimlerinin; buna bağlı olarak oluşan sınıf yapılarının; toplumsal sınıflar, devlet ve uluslararası güçler arasındaki ilişkilerin ayrıntılı irdelenmesi gerekmektedir.

Yazıma son vermeden önce, özetle de olsa, önce, kapitalist sistemin göklere çıkarttığı burjuva demokrasininin sınırlamalarına değinmek, son olarak da bu sınırlamalara karşın, neden demokrasinin bütün kurum ve kuralları ile ülkemizde yerleşmesi için mücadele etmemiz gerektiği konularını tartışmak istiyorum.

Yazımın başında demokrasinin ortak özelliklerinden söz edilmişti. Bu özellikler - veya temel ilkeler- burjuva toplum ideolojisinin dünyaya duyurduğu üç yeni kavram etrafında döner. Bunlar, sırası ile, özgürlük, eşitlik ve katılım kavramlarıdır. Şimdi, Marx (1975) ve Bettelheim'ı (Bkz. McKeon 1951) izleyerek burjuva toplumlarında demokrasinin bu üç temel kavramının hangi yapısal sınırlamalar çerçevesinde benimsendiğini inceleyelim.

Özgürlük kavramından anlaşılın, bireylerin, başkalarının haklarına zarar vermemek koşulu ile, istediklerini yapma gücüdür. Kapitalist toplumlarda, bireysel özgürlüklerin başında mülk edinme özgürlüğü gelir. Devlet gerek tüketim malları ve gerekse de üretim araçları üzerinde bireysel mülkiyet hakkını titizlikle korur. Ceza yasalarında en ağır cezalar, bir başkasının mülküne tecavüz suçlarına verilir. Marx'ın belirttiği gibi, kapitalist toplumlarda özgürlük, dayanışmanın, toplumsallaşmanın değil, bencilliğin, bireyciliğin özgürlüğüdür. Kapitalist üretim tarzı, bildiğiniz gibi, uzlaşmaz çıkarları olan iki temel sınıf etrafında oluşur. Niceliksel olarak büyük kesimi oluşturan ve emek gücünden başka satacak malı olmayan işçi sınıfı ve sayıca çok küçük fakat üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan sermaye sınıfı. Sermaye sınıfının varlığını sürdürebilmesinin, kendisini yeniden üretebilmesinin biricik yolu, işçi sınıfının sürekli sömürsüne bağlıdır. Böylesi bir toplumsal yapıda, üretim araçları üzerinde bireysel mülkiyet hakkının güvenceye alınması, uygulamada böyle bir hakkı hiç gerçekleşmeyecek olan yığınlar için, sermaye sınıfının kendilerini sömürme hakkının güvence altına alınmasıdır.

Özetle, burjuva toplum düzeninin temel özgürlüğü olan, üretim araçları üzerinde özel mülkiyet özgürlüğü, sermaye sınıfı için varlığını sürdürebilmesinin olmazsa olmaz koşulu iken, mülk sahibi olmayan sınıflar için sürekli olarak sömürülme ve baskı altında yaşamanın "güvencesi"

olmaktadır. Kuşkusuz, kapitalist toplumlarda tek özgürlük, mülkiyet özgürlüğü değildir. Politik özgürlükler dediğimiz, ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, basın özgürlüğü vb.leri gelişmiş kapitalist ülkelerin temel nitelikleri arasında sayılmaktadır. Ancak, tüm bu özgürlükler ikincildir. Temel olan özel mülkiyetin güvence altına alınmasıdır. Nitekim sistemin, diğer bir deyişle, özel mülkiyetin en küçük bir tehlikeye düşmesi durumunda tüm diğer özgürlükler hemen askıya alınır. Azgelişmiş ülkelerde, özgürlüklerin sık sık askıya alınması, kapsamının sürekli daraltılmaya çalışılması, bu ülkelerde kapitalist sistemin güvencede olmamasına bağlanmalıdır. Kapitalizmin ülke düzeyinde egemen ve yaygın tarz olduğu gelişmiş Batı ülkelerinde demokrasilerin kök salması, işçi sınıfının tarihsel mücadelesinin bir sonucu olduğu kadar, toplumsal üretimin ulaştığı yüksek verimliliğin nimetlerinden, toplumdaki tüm sınıfların -farklı oranlarda da olsa- yararlanabilmesinin bir sonucudur.

Eşitlik kavramından anlaşılan, yasalar karşısında tüm bireylerin, hiç bir ayırım gözetilmeksizin aynı kurallara tabi olmasıdır. Mülkiyet açısından bakıldığında, iş kurma, işçi çalıştırma, kar etme özgürlüğünün, toplumdaki tüm bireylere ırk, cinsiyet, etnik köken vb niteliklerine bakılmaksızın eşit olarak tanınmasıdır. Ancak burjuva toplumunda böylesi bir eşitliğin hiç bir şekilde gerçekleşmeyeceği açıktır. Bırakalım toplumun tümünün, büyük bir bölümünün bile sömüren sınıftan olduğu bir kapitalist üretim modeli, kuramsal olarak bile kurulamaz. Bu nedenle, işçi sınıfı için eşitlik, ancak, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin ve dolayısı ile uzlaşmaz çelişkileri olan toplumsal sınıfların ortadan kalktığı bir toplum modelinde gerçekleşebilir.

Demokrasinin en temel ortak özelliklerinden birisi de toplumsal kararlara katılımdır. Sokaktaki insan için seçimlerde oy kullanma hakkı demokrasinin özünü oluşturur.

Burada öncelikle vurgulanması gereken nokta, bu hakkın sınıflar arasındaki ve içindeki uzun süren toplumsal mücadelelerin sonunda elde edilmiş olduğudur. Fransa'da oy hakkının 1789 devriminden yıllar sonra, 1848 de tanındığı, Batı ülkelerinin büyük bölümünde kadınlara oy kullanma hakkının 20.yy da verildiğini anımsanmalıdır. Burjuva toplumunda oy hakkının önemli bir kazanım olduğu muhakkak. Ancak, bu kazanımın sınırlarını belirleyen de yine kapitalist tarzın kendisi olmaktadır. Oy hakkı burjuva toplumunda politik düzeyde katılımın bir aracı olarak kalmaktadır.

Toplumsal düzeyde bir kurtuluş ise emekçilerin ekonomik düzeyde söz sahibi olması ile olanaklıdır. Burjuva toplum düzeninde, sınırlı da olsa, politik düzeyde kararlara katılım hakkı olan çalışanların, üretim alanında alınacak kararlara katılımı tartışma konusu bile yapılamaz. İnsanların yaşamını doğrudan ve yoğun biçimde etkileyen üretime ilişkin kararların aldığı alanda tam bir diktatörlük söz konusudur. İşyerindeki çalışma kurallarının nasıl olacağı, neyin, ne kadar, nasıl üretileceğinin kararları, doğrudan mülk sahipleri veya yönetim kurulları tarafından verilir. Politik ve ekonomik düzeyler birbirinden tümüyle ayrı düzeyler gibi tanıtılır. Politik düzeyde söz söyleme, fikir beyan etme ne denli doğal karşılanırsa, ekonomik düzeyde, işyerinde verilen kararlara katılmak da o denli anormal bir tutum olarak görülür.

Özetlersek, kapitalist toplumlarda, demokrasi kavramının gerek biçimi ve gerekse de içeriği, tarihsel ve toplumsal olarak belirlenir. Bu evrimci gelişimi, Hegelci anlamda, düşüncenin, aklın mantıksal bir gelişimi olarak değil, toplumsal mücadelelerin tarihsel momentleri olarak görmek

gerekir. Ancak, burjuva toplumlarında bu gelişimin ulaşabileceği sınırlar tanımlanmıştır; kapitalist üretim tarzının özüne, yani üretim ve değişim araçları üzerinde özel mülkiyetin varlığına dokunulmadığı sürece, demokrasinin gelişimine olanak bilinir. Diğer bir deyişle, toplumsal mücadele, demokrasinin kapsamını genişletecektir; ancak bu genişlemenin sınırlarını belirleyen, kapitalist üretim tarzının yapısal özellikleri olacaktır. Hemen belirtiyim ki, bu saptama, emeği ile geçinen tüm kesimlerin, yani halkın, demokrasi mücadelesinde bir duraksamaya neden olmamalıdır. Çünkü demokrasinin burjuva toplumlarında son sınırlarına dek genişletilmesi iki nedenle önemlidir; Birincisi, demokratik bir ortamın oluşturulması, bir üretim tarzı olarak kapitalizmin dönüştürülmesi için ortak bilincin ve örgütlenmenin oluşmasına katkıda bulunacaktır ve ikincisi, kapitalizm sonrasının, sömürücü sınıfların olmadığı toplum yapısı, politik demokrasiyi dışlamadığı gibi, tam tersine, politik demokrasinin ekonomik düzeyde de egemen olduğu bir model önermektedir. Bu bakımdan, demokratikleşme adına elde edilecek her kazanım, insanlık tarihinde bir ileri evrenin hanesine yazılacaktır. Diğer bir deyişle, kapitalist toplumlarda demokrasi mücadelesi küçümsenmemeli, ancak burjuva toplumunun yapısal belirleyicileri var oldukça, gerçek demokrasiye ulaşmanın olanaksız olduğu da akıldan çıkarılmamalıdır.

KAYNAKLAR

AMIN, S. (1974) "Accumulation and Development: A Theoretical Model", Review of African Political Economy, c.1, n.2.

AMIN,S. (1977) Accumulation on a World Scale , Monthly Review ,New York.

BARAN,P. (1957) The Political Economy of Growth, Monthly Review ,New York .

BERNSTEIN, H.(1979) "Sociology of Underdevelopment vs. Sociology of Development",D.Lehman (ed) Development Theory ,Frank Cacc ,London ,ss.77-106. Türkçesi için bkz. M.ERSOY (ed) (1992), Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine, Verso, Ankara.ss.41-74.

BOLLEN, K. JACKMAN, R. (1983) "World System Position, Dependency, and Democracy", American Sociological Review, 48.

BURKE, P.(1994) Tarih ve Toplumsal Kuram, Çev.Mete Tuncay, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

CHIROT, D.(1977) Social Change in the Twentieth Century, Harcourt, New York.

CUTRIGHT, P. (1963) "National Political Development: Measurement and Analysis", American Sociological Review, 28.

ERSOY, M. (1984) "Çevre Toplumsal Formasyonlarda Ulusal Ekonomiler ve Kentsel Sanayi Sektörünün Yapısına İlişkin Modeller", KESKINOK,C.,ERSOY,M., Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine , Birey ve Toplum, Ankara. ss.1-22.

- FRANK, A.G. (1967) Capitalism and Underdevelopment in Latin America, New York.
- FRANK, A.G. (1969a) "Dialectic, Not Dual Society" in A.G.Frank, Latin America: Underdevelopment or Revolution, New York: Monthly Review Press, ss.221-230.
- FRANK, A.G. (1969b) , Latin America: Underdevelopment or Revolution, New York: Monthly Review Press, ss.221-230.
- HARRISON, D. (1988) The Sociology of Modernization and Development, Unwin Hyman, London.
- KESKINOK,C. ve ERSOY,M., Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine , Birey ve Toplum, Ankara.
- LIPSET, S.M. (1959) "Some Social Requisites of Democracy", American Political Science Review, 53. Yeni Basımı (1980)
- LIPSET, S.M. Political Man, Baltimore, Johns Hopkins Un.
- MARX, K.(1975) "On the Jewish Question", Early Writings Marx , Penguin Books, London
- McKEON, R. (1951) (ed) Democracy in a World of Tensions, Greenwood Press, New York.
- RUESCHEMEYER, D. (et.al) (1992) Capitalist Development and Democracy ,Polity Press.
- STRAVENHAGEN, R. (1969) "Seven Erroneous Theses About Latin America", in I.L. Horowitz, J.Castro, J.Gerassi (eds.) Latin American Radicalism, New York: Vintage, ss.102-117.
- TAYLOR, J.G. (1979) From Modernization to Modes of Production, London: MacMillan Press.
- THOMAS, C.Y (1984) The Rise of the Authoritarian State in Peripheral Societies, New York: Monthly Review Press.
- THOMAS G.M.(et.al) (1979) "Maintaining National Boundaries In the World System: The Rise of Centralist Regimes" Meyer J. Hannan M.(ed), National Development and the World System, Chicago: Un. of Chicago.
- O'DONNELL, G.(1979) "Tensions in the bureaucratic authoritarian state" Collier, D.(ed) The New Authoritarianism in Latin America, Princeton, Princeton University Press.
- WOLPE, H. (1980) "Introduction" in H.Halpe (ed.) The Articulation of Modes of Production, London: Routledge and Kegan Paul, pp.1-44.